

## Štruktúry rozprávania v historiografii. Naratologická analýza Vespucciho listu *Mundus Novus*\*

JURAJ DVORSKÝ

**A**ko je známe, o rozdielnej úlohe historika a básnika uvažuje už Aristoteles vo svojej *Poetike* zo 4. storočia p. n. l.: „Neboť dejepisec a básnik neliší se tím, že jeden vypravuje ve verších a druhý v próze; vždyť Hérodotovy dějiny by bylo možno převést do veršů, a přesto by to byl druh dějepisu, napsaný ve verších nebo bez veršů. Ale liší se tím, že jeden vypravuje o tom, co se stalo, druhý, co by se mohlo státi“.<sup>1</sup> Ontologický rozdiel medzi básnictvom a historiografiou – a tým rozdielny vzťah ku skutočnosti – pretrváva dodnes: „Historické rozprávanie sa zaoberá s res factae; nehistorické rozprávanie sa vzťahuje na res fictae“.<sup>2</sup> Historické texty zameriavajú svoju pozornosť na faktické udalosti, ktoré sa odohrali v minulosti; literárne texty, napríklad romány, zobrazujú svet postáv vo fiktívnom časo-priestorovom systéme. Hranice medzi skutočným (faktickým) a fiktívnym nie sú také strohé, akoby sa dalo odvodiť z posledného citátu. Veď ani historiografia nepracuje iba s „čistými“ faktami a skutočnosťami, aj ona je závislá od subjektívneho pohľadu a spracovania. A naopak, aj historické romány referujú o historických udalostiach, ktoré si môžeme overiť na pôde historiografie.

Na začiatku 70. rokov 20. storočia dochádza k presunu „logickej dimenzie“ vo vzťahu medzi historiografiou a poetickou fikciou smerom k hľadaniu naratívnych vzorcov uprostred historického písania. Je to americký teoretik historiografie Hayden White, ktorý podľa S. Jaegera „po prvý raz umožňuje spojitost' medzi naratológiou a historiografiou“.<sup>3</sup> Naratológia alebo teória rozprávania má svoje miesto pri analýze literárnych textov a jej inštrumentárium sa White – samozrejme v obmedzenej miere – pokúša nájsť v procese narácie historiografických textov. Vo svojom priekopníckom diele *Metahistory* (1973) popisuje autor spôsob zobrazenia dejín na príkladoch dejepiectva 19. storočia. Písanie dejín chápe White

<sup>1</sup> ARISTOTELÉS. *Rétorika. Poetika*. Praha : Nakladatelství Petr Rezek, 1999, [9. vydanie], trans. Antonín Kříž, s. 352.

<sup>2</sup> RÜSEN, Jörn. Die vier Typen des historischen Erzählens. In KOSELLECK, Reinhart – RÜSEN, Jörn – LUTZ, Heinrich (eds.). *Formen der Geschichtsschreibung*. München : Beck, 1982, s. 526.

<sup>3</sup> JAEGER, Stephan. Erzähltheorie und Geschichtswissenschaft. In NÜNNING, Ansgar - NÜNNING, Vera (eds.). *Erzähltheorie transgenerisch, intermedial, interdisziplinär*. Trier : WVT, 2002, s. 242.

ako verbálnu štruktúru vo forme rozprávania, ktorú určujú štyri argumentačné stratégie, štyri archetypy naratívnej štruktúry (alebo štyri základné štruktúry rozprávania), ďalej štyri typy ideologickej taktiky a konečne štyri základné trópy.<sup>4</sup> Kombinácia uvedených typov profiluje podľa Whita určitý historiografický „štýl“. Z pohľadu teórie rozprávania, vzťahujúcu sa na literárne texty, považujú nemeckí literárni teoretici Matias Martinez a Michal Scheffel za zaujímavý Whitov spôsob zoradenia historických udalostí. Tie sa najprv usporiadajú v časovej následnosti, ktorá sa následne pretransformuje do príbehu („story“), kde je možné rozlišovať medzi jeho začiatkom, stredom a koncom.<sup>5</sup> Uvedená transformácia pripomína z pohľadu literárnej teórie dichotomické delenie *fabula – sujet*, ktoré uviedol ruský formalista Boris Tomaševskij. Pod fabulou rozumie „súhrn motívov v ich logickej príčinnno-časovej súvislosti“ a sujet je „súhrn tých istých motívov a v tej následnosti a súvislosti, v akej sa vyskytujú v diele“.<sup>6</sup> Pri recepcii textu sa teda zoznamujeme najprv so sujetom, prostredníctvom ktorého dokážeme neskôr rekonštruovať fabulu. Podobne aj Whita zaujíma táto relácia, pričom rozhodujúcou sa stáva výsledná podoba príbehu, jeho žánre: romanca, komédia, satira a tragédia. Každý z uvedených žánrov má svoju štruktúru, má svoje – povedané slovami Tomaševského – usporiadanie motívov, ktoré White nazýva termínom *emplotment*. Ide o „vkladanie historických faktov do určitej dejovej súvislosti“.<sup>7</sup> Aby sme pochopili štruktúru príbehu, musíme ho čítať v intenciách štyroch navrhnutých žánrov. Ak na základe diskurzu spoznáme konkrétny žánre, tak môžeme tvrdiť, že sme „pochopili“ produkujúci „význam“. A toto pochopenie je vlastne opätovným objavením „formy“ rozprávania.<sup>8</sup> Keď pri čítaní dejín Francúzskej revolúcie spoznáme v príbehu špecifický historický žánre, napríklad romancu, tak ju vnímame ako akt „oslobodenia“ a „sebanájdenia“; pri tragédii je to naopak proces zničenia bezkonfliktného stavu.<sup>9</sup>

Na základe tohto princípu je možné chápať aj výstavbu niektorých literárnych textov. Azda najlepší prípad ponúka ruský literárny teoretik Vladimír Propp a jeho analýza ruských rozprávok, ktorá je známa pod názvom *Morfológia rozprávky* (1927).<sup>10</sup> Pri porovnaní štruktúry deja jednotlivých rozprávok je možné všetky deje zredukovať na jednu jedinou abstraktnú štruktúru, ktorá sa skladá z tzv. funkcií.<sup>11</sup> Nie všetky funkcie vystupujú vo všetkých rozprávkach; podstatné však je to, že ich poradie sa nemôže zamieňať. Napríklad

<sup>4</sup> Por. WHITE, Hayden. *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*. Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1991, trans. Peter Kohlhaas, s. 10.

<sup>5</sup> WHITE, ref. 5, s. 19.

<sup>6</sup> TOMAŠEVSKIJ, Boris. *Poetika. Teória literatúry*. Bratislava : Smena, 1971, trans. Dušan Slobodník - Soňa Lesňáková, s. 197.

<sup>7</sup> NÜNNING, Ansgar (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006, s. 866.

<sup>8</sup> WHITE, Hayden. *Die Bedeutung der Form*. Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1990, trans. Margit Smuda, s. 60.

<sup>9</sup> MARTINEZ, Matias - SCHEFFEL, Michael. *Einführung in die Erzähltheorie*. München : Beck, 2007, s. 158-159.

<sup>10</sup> PROPP, J. Vladimír. *Morfológia rozprávky*. Bratislava : Tatran, 1969, trans. Nadežda Čepanová.

<sup>11</sup> MARTINEZ - SCHEFFEL, ref. 10, s. 138.

funkcia „Hrdina sa ožení a získa cárstvo“<sup>12</sup> stojí vždy na konci deja. Aj rozprávka má preto svoju „formu“ alebo usporiadanie motívov.

Whitovi bolo často vyčítané, že spochybňuje tradičné dichotómie, ako napríklad „fikcia verzus pravda“ alebo „umenie verzus veda“ tým, že importuje do historiografie literárnovedné vzory. Martinez a Scheffel vyzdvihujú naopak skutočnosť, že afinita obidvoch diskurzov vytvára možnosť, aby sa „nevýrazný vzťah medzi faktami preformoval prostredníctvom kultúrnych signifikantných naratívnych štruktúr a stal sa dôvernejším“.<sup>13</sup> Z pohľadu literárnovednej naratológie White zohľadňuje iba tzv. hĺbkovú štruktúru. Klasická naratológia sa však zaoberá aj povrchovou štruktúrou fiktívnych textov, zaujíma sa o to, akým spôsobom je sprostredkovaný naratívny text. Napríklad, v akom vzťahu stojí rozprávač k postavám, ďalej otázka hlasu alebo „Kto rozpráva?“, problematika perspektivizácie, časovej štruktúry a podobne. Doterajšie výskumy ukazujú, že aplikácia uvedených termínov je v prostredí historiografie ťažko realizovateľná. Absencia rozprávača alebo jeho stotožnenie s autorom, neprítomnosť internej fokalizácie, ktorá v prostredí literárnych textov slúži na zobrazenie vnútorných procesov postáv, absencia dialógov postáv alebo komentárov rozprávača minimalizujú narativitu historiografických textov. V tejto situácii, zdá sa, je potrebné siahnuť po primárnych textoch,<sup>14</sup> ktorých naratologická analýza môže spätne vypovedať o povahe historiografického, sekundárneho textu.

Pred časom som natrafil na publikáciu Heidi Peter-Röcher pod názvom *Mýtus. Ludožrúti. Pohľad do hrncov kanibalov* (1998). Autorka sa tu zaoberá dejinami kanibalizmu, ktorý sa po objavení Ameriky stal jej symbolom. Spôsob rozprávania je v uvedenej publikácii z pohľadu naratológie málo zaujímavý. Problematika vývinu antropofágie je spracovaná chronologicky od čias antiky po súčasnosť; opiera sa o biblické citáty, cestopisy, komentuje drevorezby; autorka prehodnocuje známe náleziská, opisuje a argumentuje. Jej cieľom nie je analýza rozprávania, ale pokus presvedčiť čitateľa, že fenomén kanibalizmu vystupuje mnohokrát ako mýtus a sugeruje negatívny obraz o pôvodných obyvateľoch Ameriky. Jej prácu je preto možné pokladať za historiografický text, ktorý sa opiera o primárne, dobové zdroje, napríklad cestopisy alebo listy známych moreplavcov Krištofa Kolumba alebo Ameriga Vespucciho. Posledne spomenutý autor zverejnil roku 1503 svoj známy list pod názvom *Mundus Novus*. Vespucci tu na približne desiatich stranách opisuje svoje zážitky zo stretnutia s „Novým svetom“, v ktorom nechýbajú ani poznámky ku kanibalizmu. Ďalej sa preto pokúsim o naratologickú analýzu *Mundus Novus* a následne ju spojím s názormi Heidi Peter-Röcher s cieľom zistiť, do akej miery korešponduje výsledná naratívna podoba listu s „mýtickým“ obrazom kanibalizmu Heidi Peter-Röcher.

<sup>12</sup> PROPP, ref. 11, 1969, s. 67.

<sup>13</sup> MARTINEZ - SCHEFFEL, ref. 10, s. 158.

<sup>14</sup> JAEGER, ref. 4, s. 257.

Vespucci sa v *Mundus Novus* obracia na svojho priateľa Laurentia Petri de Medici ako adresáta listu. List bol pôvodne napísaný v taliančine a vzápätí vyšiel v latinskom jazyku. Vespucci referuje o svojej ceste aj v tzv. „Liste Bartolozzimu“, ktorý je variáciou *Mundus Novus* a tiež v iných, tzv. talianskych listoch. Taliansky originál sa nezachoval, no jeho latinský preklad zaznamenal v nasledujúcom období enormný vplyv na vtedajšie európske obyvateľstvo. Nie náhodou nesie „nový“ kontinent od roku 1507 názov po Vespuccim. Úspech Vespucciho listu sprevádzajú až do dnešných čias aj diskusie o jeho pravosti, ktoré roznieť už autorovi súčasníci, napríklad K. Kolumbus a neskôr v 19. storočí Alexander von Humboldt.<sup>15</sup>

Príbeh o objavovaní „Nového sveta“ je vyrozprávaný z Ja- perspektívy (1. osoba singuláru)<sup>16</sup>, ktorú rozširuje My-perspektíva (1. osoba plurálu) s cieľom zosilniť napätie u čitateľa: „Z tohto dôvodu nás prepadol taký obrovský strach, že sme sa už vzdali takmer každej nádeje na prežitie“.<sup>17</sup> V každom prípade tu ide o tzv. homodiegetického rozprávača, ktorý je súčasťou zobrazovaného sveta. Príbeh, ktorý je vyrozprávaný retrospektívne, začína 14. mája 1501 v Lisabone a trvá spolu desať mesiacov. Lineárnosť príbehu je narušená anticipáciami, napríklad „ako ešte budete počuť“.<sup>18</sup> Obzvlášť dôležité je konštatovanie, že v príbehu počuť len hlas rozprávača, priama reč postáv tu nie je prítomná. Rozprávač prízvukuje svoju nadradenosť a „neomylnosť“ voči ostatným postavám: „Preto mi všetci jeden po druhom preukázali veľký rešpekt, lebo som im predviedol, že sa aj bez námornej mapy vyznám v navigácii lepšie ako všetci navigátori sveta“.<sup>19</sup> Dôveryhodnosť rozprávača relativizujú napríklad opisy tamojšej klímy, ktorá je „mierna a zdravá“,<sup>20</sup> pričom vzápätí dodáva: „ako som sa mohol dozvedieť zo správ od ľudí“.<sup>21</sup> Podobnú sprostredkovanosť informácií nachádzame aj pri opise kanibalských praktík: „Napokon, aj keď tomu asi nebudete chcieť uveriť, niektorí ľudia videli, ako otec zjedol svoje deti a ženu; ja sám poznám človeka, s ktorým som sa aj rozprával, o ktorom sa hovorilo, že zjedol viac ako tristo ľudských tiel.“

<sup>15</sup> Vespuccimu vyčítali, že si vymýšľa opisy tamojšej fauny, keď medzi divými zvieratami spomína napríklad aj levy. Táto informácia je nesprávna, pretože posádka s Vespuccim zakotvila na dnešnom pobreží Brazílie, kde levy nežijú a obyvateľstvo, o ktorom sa Vespucci zmieňuje, boli príslušníci kmeňa Tupi. Vespucci si v jednotlivých listoch ďalej protirečí v informáciách o termíne odchodu z Lisabonu, nepresné sú napríklad aj jeho poznámky k navigácii, ktoré je však možné vysvetliť na základe dobových znalostí v oblasti moreplavectva. Čo však najviac približuje latinský *Mundus Novus* k talianskym listom, je ich jazyk, pretože lingvistické analýzy poukazujú na vplyv iberčiny v latinskom preklade. Porovnaj doslov: WALLISCH, Robert. Zur Rehabilitierung des *Mundus Novus* und seines Autors. In WALLISCH, Robert. *Der Mundus Novus des Amerigo Vespucci. Text, Übersetzung und Kommentar*. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002, s. 106-113.

<sup>16</sup> Význam *Mundus Novus* je vnímaný aj z pohľadu dejín literatúry. Robert Wallisch ho vyzdvihuje ako prototyp nového žánru, v ktorom sa autor hlási v prvej osobe a píše na základe osobnej skúsenosti zo stretnutia s cudzou kultúrou. Táto konštelácia profiluje vývin dobrodružných cestopisov, respektíve románov. Spomenúť tu možno D. Defoa a jeho román *Robinson Crusoe* (1719-20) alebo neskoršie romány H. Melvilla či J. Conrada. Porovnaj doslov: WALLISCH, Zur Rehabilitierung des *Mundus Novus*, ref. 16, s. 118-119.

<sup>17</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 15.

<sup>18</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 17.

<sup>19</sup> Ref. 19.

<sup>20</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 23.

<sup>21</sup> Ref. 21.

Ďalej som bol raz v jednom meste dvadsaťsedem dní a videl som tam v domoch zavesené nasolené ľudské mäso na trámoch tak ako u nás vešajú slaninu alebo bravčové mäso. A čo viac: Títo ľudia sa čudujú, prečo nejeme našich nepriateľov a prečo si z ich mäsa nepripravujeme pokrmy, ktoré sú vraj, ako hovoria, náramne chutné<sup>.22</sup> Formulácie typu „niektorí ľudia videli“ alebo „o ktorom sa hovorilo“ posúvajú povahu výpovedí o kanibalizme do oblasti možného. Otázna je aj výpoveď „ako hovoria“, pretože jazyková komunikácia medzi Európanmi a domorodým obyvateľstvom je málo pravdepodobná.

Obraz pôvodných obyvateľov je plný protikladov. Na jednej strane sa podobajú „zvieratám“,<sup>23</sup> na druhej strane je to „mierny a znášavivý“ národ.<sup>24</sup> Ľudia sa „tam môžu dožiť stopäťdesiat rokov“;<sup>25</sup> ženy sú „zmyselné“,<sup>26</sup> ale ich telá sú „napriek tomu naozaj ušľachtilé a čisté“<sup>.27</sup> Znevažujúce komentáre rozprávača súvisia vždy s kresťanskou tradíciou. Výpovede „zvelebovať, chváliť a ďakovať Bohu“<sup>.28</sup> alebo „okrem toho nevlastnia nijaký chrám Boží“<sup>.29</sup> deklasujú americké kmene na nekresťanský, barbarický národ. Táto „skutočnosť“ však neodradila rozprávača od toho, aby si v mene „najjasnejšieho kráľa“<sup>.30</sup> nenaplánoval ďalšiu plavbu.

*Mundus Novus* je možné charakterizovať ako monoperspektívne, uzavreté literárne dielo, pretože výsledný obraz o živote južných Američanov profiluje jediná perspektíva, ktorá sa nedostáva do konfliktu s inými názormi. Je to podoba, ktorá provokuje, fascinuje a zároveň vzbudzuje odpor. Vespucciho list nie je samozrejme jediný z dobových dokumentov, ktoré nám približujú vtedajšie vnímanie nových kultúr a jeho výsledná štruktúra rozprávania nie je preto univerzálna. Keď sa však vrátíme k Heidi Peter-Röcher, môžeme z jej práce odcitovať nasledovný úryvok: „Zdá sa, že najstaršie objaviteľské správy a ilustrácie, ktoré ich sprevádzali, ovplyvnili predstavivosť a očakávanie čitateľov do takej miery, že v budúcnosti sa autor pri opise mohol len ťažko zriecť charakteristických črt, čo znamená, že máme do činenia so stereotypom“.<sup>31</sup> K týmto „charakteristickým črtám“ patrí aj zaobchádzanie s kanibalmi. Je známe, že už roku 1503 zakázala španielska Koruna zotročovanie Indiánov s výnimkou kanibalov. Prostredníctvom tejto výnimky bolo v rámci koloniálnej politiky možné stigmatizovať prakticky každého domorodca ako kanibala. Heidi Peter-Röcher ako historička, respektíve historická antropologička dospela vo svojom výskume k záveru, že

<sup>22</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 21.

<sup>23</sup> Ref. 23.

<sup>24</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 19.

<sup>25</sup> Ref. 21.

<sup>26</sup> Ref. 25.

<sup>27</sup> Ref. 23.

<sup>28</sup> Ref. 19.

<sup>29</sup> Ref. 23.

<sup>30</sup> WALLISCH, *Der Mundus Novus*, ref. 16, s. 31.

<sup>31</sup> RÖCHER, Heidi-Peter. *Mythos. Menschenfresser. Ein Blick in die Kochtöpfe der Kannibalen*. München : Beck, 1998, s. 110.

antropofágia bola v dejinách ľudstva vnímaná často ako predsudok, prostredníctvom ktorého sa dali praktizovať koloniálno-ekonomické zámery európskych veľmocí. To, že kanibalizmus vlastní aj svoje kultúrne špecifiká, napríklad, že nie je len formou uspokojenia biologických potrieb, ale aj kultúrnym fenoménom, ktorý je západnej civilizácii neznámy (spomenúť tu možno konzumáciu nepriateľov), viedlo k jeho stereotypnému obrazu. Naratologická analýza *Mundus Novus* autorkine výsledky potvrdila a zároveň poukázala na potrebu vysvetľovať výsledné formy rozprávania v konkrétnych historicko-kultúrnych súvislostiach. Whitove „nadčasové formy“ rozprávania sa tu zdajú byť neadekvátne.

Cieľom tohto príspevku nebolo poprieť existenciu kanibalizmu, ale poukázať na to, že prepojenie naratológie a historiografie je pri analýze pramenných historických textov produktívnejšie, ako sa zdá. Ukázalo sa, že *Mundus Novus* sa z pohľadu tradičnej naratológie literárnovednej proveniencie dá analyzovať ako literárny text. Každá štruktúra rozprávania, ako poznamenáva český naratológ Tomáš Kubíček, generuje význam.<sup>32</sup> V tom je jej podstata a odkrývanie jej významu najťažšou úlohou. Naratológia preto už nie je „prostriedkom, ale možnou štruktúrou myslenia pri analýze kultúry“.<sup>33</sup> Ako sa táto štruktúra mení a aký má zároveň dopad na analýzu v tomto prípade koloniálnej kultúry, by mohli ozrejmiť ďalšie dobové materiály.

*Mgr. Juraj Dvorský, PhD. pôsobí ako odborný asistent na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Zameriava sa na naratológiu, dejiny nemeckej literatúry 20. storočia a umelecký preklad.*

*Podrobnejšie pozri:*

[http://www.ff.ku.sk/index.php?option=com\\_comprofiler&task=userProfile&user=1133](http://www.ff.ku.sk/index.php?option=com_comprofiler&task=userProfile&user=1133)

---

<sup>32</sup> Porovnaj: KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč. Kategorie narativní analýzy*. Brno : Host, 2007, s. 15.

<sup>33</sup> JAEGER, ref. 4, s. 261.